

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Brahekyrkogården

*Visingsö socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto och ritningar: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Lena Sletteberg

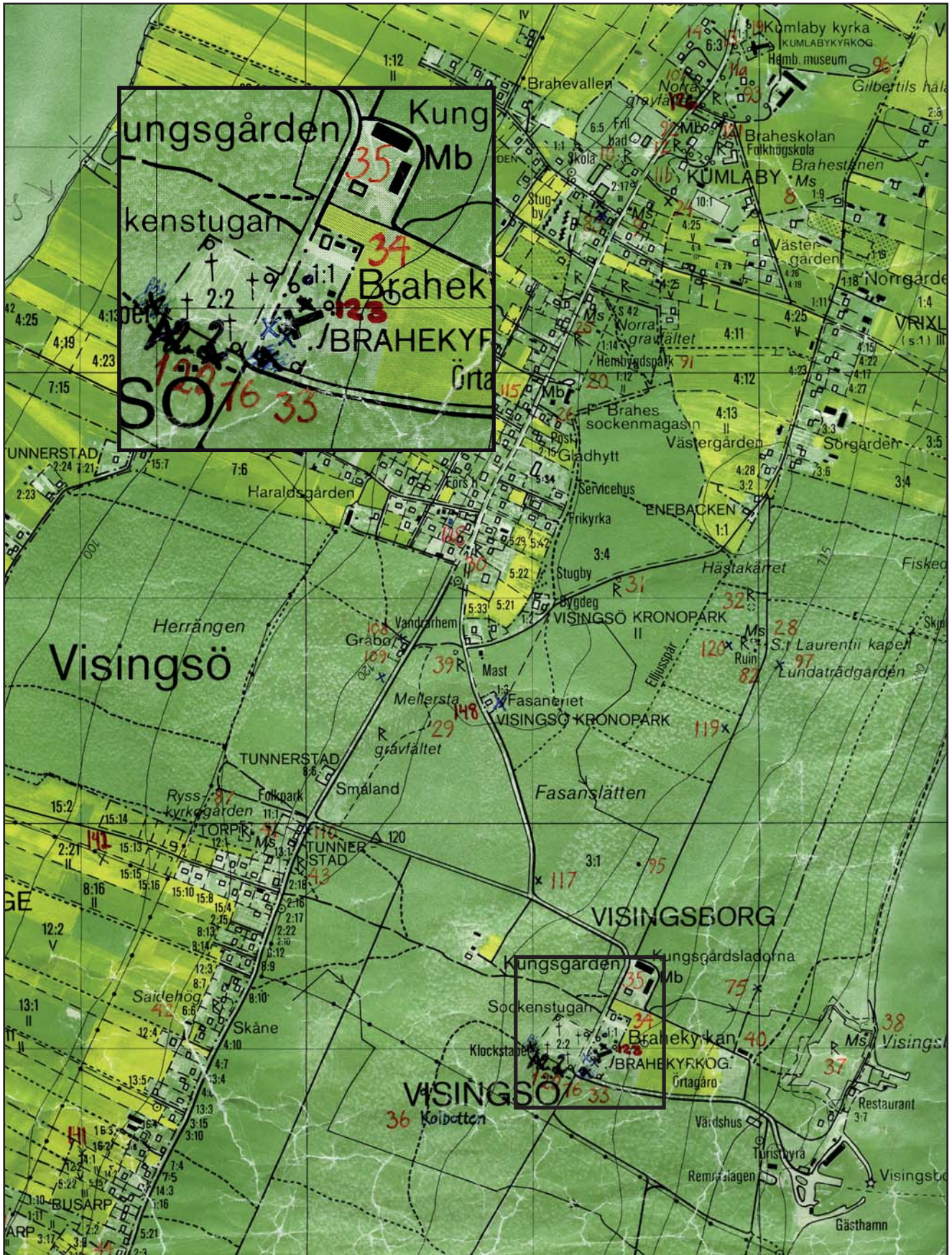
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2008

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Brahekyrkogården	10
Kyrka och kyrkomiljö	10
Kyrkogårdens historik	12
Händelsehistorik	13
Beskrivning av kyrkogården idag	15
Allmän karaktär	15
Omgärdning	15
Ingångar	15
Vegetation	16
Gångsystem	16
Gravvårdstyper	16
Beskrivning av enskilda kvarter	17
Kvarter A	17
Kvarter B och C	19
Kvarter D	20
Kvarter E och F	22
Kvarter G	23
Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet	25
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården	26
Referenser	28
Arkiv	28
Tryckta källor	28
Tekniska och administrativa uppgifter	28

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Visingsö 7E 7c 1993.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör samtliga till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdar och begravningsplatser, även sådana som har tagits ur bruk. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representant från Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen, i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, ibland manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 har många landsortskyrkogårdar kvar den typiskt medeltida ängskaraktären. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

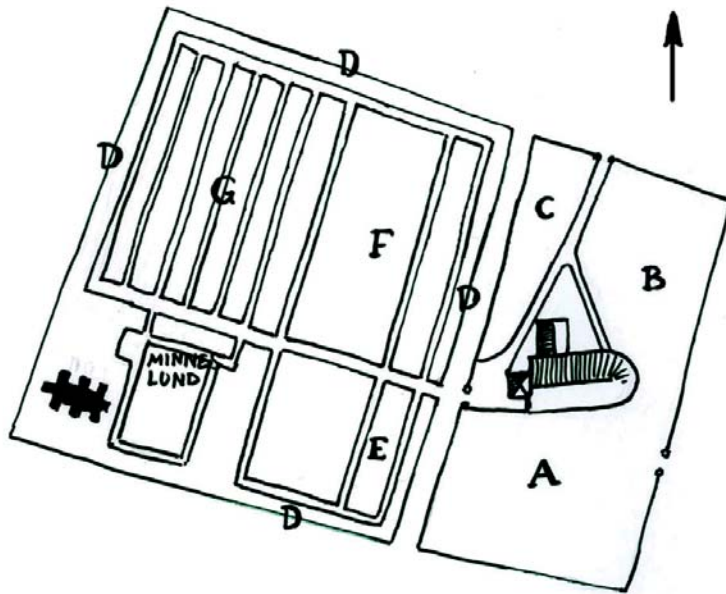
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. Endast sällan eller i begränsad omfattning används planterade och kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Brahekyrkogården har liksom kyrkan medeltida ursprung, men är troligen etablerad redan på 1000-talet. Kyrkogården består av en gammal del kring kyrkan, med ett rikt spektrum av vårdar från mer än 300 år, och en ny del väster om denna. Sistnämnda präglas av det sena 1800-talets strikta kyrkogårdsideal och har en tydlig uppdelning i allmänna och enskilda gravar. Många gravarrangemang som stenramar och grusbäddar är dock avlägsnade.

Schematisk skiss över Brahekyrkogården. Kvartersbeteckningarna är författarens egna.

Brahekyrkogården sedd från nya delen.

Brahekyrkogården

Kyrka och kyrkomiljö

Brahekyrkan och dess kyrkogård ligger mitt på Visingsö i Vättern. Hela ön är klassad som riksintresse för såväl natur- som kulturmiljövärdet. Den långsmala ön är uppbyggd av sandsten och skiffer, den s.k. Visingsöformationen, och har därmed en näringsrik jord som gynnat såväl en rik flora som omfattande frukt- och bärödling med anor från 1600-talet. Ön har en bebyggelsekontinuitet från neolitikum och tycks ha spelat under central roll i omlandet under järnålder. Flera höggravfält och andra fornlämningar minner om detta. Under tidig medeltid var Visingsö ett nav i kampen om kungamakten genom 1100-talsborgen Näs på öns sydspets, idag en oansenlig ruin. Den sverkerska kungaätten hade flera kopplingar till ön och ägde mark här. Från denna tid stammar såväl Brahekyrkan som ursprungligen var sockenkyrka med namnet Ströja och Kumlabys kyrka. 1562 förlänades Visingsö och flera socknar på Vätterns västra och östra strand som grevskap till Per Brahe d.ä. Visingsö blev centrum i Visingsborgs grevskap som såg sin blomstringstid under Per Brahe d.y. på 1600-talet. Denne utökade 1500-talsborgen Visingsborg vid Ströja kyrka och verkade för att grevskapet skulle bli ett mönstersamhälle med odlingar, undervisning, boktryckning m.m. Genom reduktionen 1681 drogs grevskapet in till Kronan. Huvudnäringarna på ön var fram till modern tid jordbruk och fiske. Med ångbåtstrafiken på Vättern kring förra sekelskiftet blev Visingsö ett populärt turistmål och har så förblivit.

Kyrka och kyrkogård ligger mindre än en kilometer väster om Visingsborgs slottsruin, kringgärdade av lövskogsvegetation. Kyrko-

gården består av två enheter. Den gamla i öster med kyrkan och den nya i väster, skilda åt av en smal asfalterad väg. Gamla kyrkogården gränsar i öster mot en äng. Här fanns tidigare en kungsgård. Av denna återstår efter en brand på 1900-talet inget annat än kungsladorna i korsvirke från 1700-talet, ett stycke åt norr. Vid gamla kyrkogårdens norra sida är en gräsbesädd kyrkvall med f.d. sockenstuga, kyrkstall, arkiv och bårhus. Sockenstugan är klädd med rödfärgad locklistpanel och har sadeltak med tvåkupigt lertegel. Byggnaden flyttades in från vägen och ombyggdes invändigt 1974 och fungerar sedan dess som församlingshem och har nyligen försetts med en skrymmande stålram. Kyrkstallet bär ett pulpettak och är klätt med rödfärgad locklistpanel. Det används idag som förråd. Det murade arkivet av okänd ålder bär gulbruten puts och ett sadeltak med enkupigt lertegel. Bårhuset från 1947 är uppfört efter stadsarkitekt Göran Paulis ritningar från 1939. Byggnaden bär en gulbruten slätputs och har ett tunt, svartmålat plåttak med flack välvning som svarar emot den stickbågiga pardörren på gaveln. På kyrkvallen finns i anslutning till kyrkogårdsentrén en fattigbössa i gråmålat trä och plåt från förra sekelskiftet. Vid gamla kyrkogårdens södra sida är en asfalterad parkering. Nya kyrkogården omsluts på alla sidor utom den östra av lövskogsvegetation.

Kyrkan är ursprungligen uppförd under tidig medeltid av sten. Idag kvarstår endast västtornet av lerskiffer och huggen sandsten. Klockvåningens romanska fönsteröppningar av finhuggen sandsten och resterna av en stormannavåning, s.k. empor, vittnar om en mäktig byggherre, kanske t.o.m. kunglig. Resten av kyrkan, med undantag för den medeltida sakristian på nordsidan, är en hallkyrka som fullbordades av greve Magnus Brahe 1635. Senare under 1600-talet

F.d. sockenstuga, kyrkstall och arkiv på kyrkvallen.

Det välanpassade bårhuset, ritat av stadsarkitekt Göran Pauli.

omdanades interiören av Per Brahe d.y. till att bli en gravkyrka för ätten Brahe. Kyrkans fasader bär en gulbruten kalkputs och det branta sadeltaket samt ovanliga torntaket täcks av kopparplåt. I nya kyrkogårdens sydvästra hörn står en reslig klockstapel från 1672, helt klädd med tjärad spån.

1800-talsteckning som visar kyrkogården med gravkullar, förvildad vegetation och enstaka vittrande vårdar, då en vanlig syn på svenska landsbygdskyrkogårdar. ATA.

Kyrkogårdens historik

Kyrkogården har liksom kyrkan medeltida ursprung. Om kyrkogårdens äldre historia är föga känt. Fynd av ett fragment från ett förromanskt gravmonument, en s.k. Eskilstunakista, från 1000-talet tyder dock på att en kyrkogård fanns på platsen före stenkyrkans byggande. Troligen fanns då en stavkyrka. Ett färskt fynd av en guldgubbe, i samband med arkeologisk undersökning för ledningsdragning 2005, visar att platsen haft en central betydelse redan före kristendomens genombrott, kanske ett stormannasäte med kultplats. Således finns en platskontinuitet från åtminstone yngre järnålder.

Det är oklart när gamla kyrkogården fick sin nuvarande utsträckning, men det är troligt att den utvidgats mot norr senast kring 1800. Kyrkogårdsmuren och dess murade grindstolpar är nämligen tillkomna i ett skede under 1700-talets slut eller 1800-talets början. Fram till 1754 skall Kumlaby kyrkogård ha fungerat som öns egentliga begravningsplats. Orsakerna till detta är inte klara. Men vi kan anta att några större arbeten inte ägde rum före detta år. Troligen under 1800-talet planterades en trädkrans av lind. En 1800-talsteckning ger en god bild av hur kyrkogården då tedde sig. På vid tiden vanligt vis ser vi ett virrvarr av gravkullar, otuktad växtlighet och enstaka lutande gravvårdar av sten och trä. Ännu

1949 fanns på kyrkogården gravkullar, vilken till sin form var ovala. Kring 1890 anlades den nya kyrkogården, som från första början ordnades enligt tidens ideal med rätvinkliga kvarter som inramas av välkrattade grusgångar. Kvarteren uppdelades i allmänna för gratisgravar i linje och enskilda för köpegravar. Den s.k. allmänna linjen kom att uppta östra hälften och köpegravarna den västra samt raden längs staketet. De flesta gravarna arrangerades med grus- eller sandbädd inramad av stenram ända fram till och med 1950-talet. Detta förekom även på gamla kyrkogården. 1949 var maxhöjd på gravvårdar införd i stadgarna. Inga nya vårdar fick överstiga 80 cm, ett uttryck för folkhemmets jämlikhetssträvanden.

1967 omlades nya kyrkogården som ett beredskapsarbete. Nästan alla grusbäddar och stenramar avlägsnades till förmån för sammanhängande gräsmattor. Även på gamla kyrkogården försvann en del grusbäddar. Under 1900-talet har trädkransen tagits ned. 1992 invigdes en minneslund vid klockstapeln. Det är oklart om tillstånd söktes för denna förändring eftersom dokument saknas i länsstyrelsens arkiv. 2006 lämnades tillstånd till en urnlund öster om minneslundan, men denna är ännu inte utförd. Samma år påtalades att kyrkoherde Per Ekmans kalkstensvård från 1839 några år tidigare fallit omkull p.g.a. vanvård och brutits i stycken. Gravvården är idag bortforslad från kyrkogården och någon restaurering har ej planerats, vilket vore önskvärt.

Händelsehistorik

1000-tal

Kyrkogården anläggs. (Wienberg 2000)

1754

Brahekyrkogården tas i förnyat bruk. Troligen får kyrkogården nuvarande utsträckning, stenmurar och grindstolpar efter detta. (Danielsson 1929)

Ca 1890

Ny kyrkogård anläggs väster om den gamla. Första gravläggningarna är från 1893.

1947

Bårhus uppförs. Stadsarkitekt Göran Pauli (1939). (JLM)

1967

Omläggning av nya kyrkogården. (JLM)

Vykort från tidigt 1900-tal som visar nya kyrkogården, ännu bara delvis tagen i bruk. Lägg märke till det höga gräset och höstackarna. ATA.

1992

Minneslund anläggs på nya kyrkogården. (Inskription)

2005

Arkeologisk undersökning. Fynd av guldgubbe. (JLM)

Flygfotografi från omkring 1940. Lägg märke till de få grusgravarna på gamla kyrkogården och deras dominans på nya kyrkogården. Allmänna linjen är tydligt skönjbar med sina ensamgravar, varav många med grusbädd. JLM.

Västra kyrkogårdssporten.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Brahekyrkogården (eller Visingsö kyrkogård som den också kallas) består av en gammal del i öster och en ny del i väster som skiljs åt av en väg. Gamla delen sträcker sig som en smal rektangel längs denna väg. Kyrkan ligger mitt på kyrkogården med koret mot öster och delar rektangeln i två delar. Söder om kyrkan är kvarter A (beteckningarna är författarens egna). Norr och öster om kyrkan är kvarter B och längs muren i nordväst det lilla kvarteret C. Nya kyrkogården har en närmast kvadratisk plan och indelas av gångar i kvarter D längs sidorna, kvarter E i sydost, kvarter F i nordost och kvarter G i nordväst. I sydväst står klockstapeln och nordost om denna är en minneslund.

Omgärdning

Gamla kyrkogården omgärdas av en minst tvåhundraårig kallmur. Den består av grovt tuktad marksten nedtill och upptill av råbruten kalksten. Invändigt är det en fyllning av småsten. Murens mått är ca en meter i höjd och bredd. Nya kyrkogården omges av ett svartmålat, ursprungligt gjutjärnsstaket från Åminne bruk (inskriftion på grindstolparna) med tre längder rundjárn som bärs av räfflade stolpar med spjutspetsar som krön.

Ingångar

Gamla kyrkogården har ingång i väster i anslutning till kyrktornet samt i norr och öster. Ingångarna flankeras av murade grindstolpar med satt form och åttkantig plan. Dessa är samtida med kallmurarna, men försedda med en tjock puts. Fälten är spritputsade och

Nya kyrkogården omges av ett gjutjärnsstaket tillverkat på Åminne bruk enligt inskription.

Den handhuggna nyklassicistiska kalkstensvården från 1861 till vänster och den maskinhuggna bautastenen från 1885 till höger uttrycker social status...

... medan vårdarna från 1930-talet och framåt ger uttryck för folkhemmets jämlikhetsideal.

omfattningarna slätputsade. Avfärgningen är en gulbruten kalkfärg av samma slag som på kyrkan. Stolparna är avtäckta med flacka tak som är kopparplåtsäckta och bär kopparplåtsklot. Den östra entréns södra stolpe är skadad till såväl avtäckning som puts. Nämnda entré har två trappsteg av huggen sten. Västra entréns norra stolpe har putsen borthuggen nedtill, vilket ger ett stympat intryck. Alla ingångarna saknar idag grindar. Nya kyrkogårdens huvudingång är placerad i öster mitt framför gamla kyrkogårdens västra ingång. Den har en gjuten pargrind i stil med staketet, mellan räfflade gjutjärnstolpar som kröns av spjutspetsar. I nya kyrkogårdens båda norra hörn är enkla järngrindar.

Vegetation

Gamla kyrkogården saknar idag helt trädkrans, dock växer några karaktärsskapande gamla lönnar och ekar utanför kyrkogårdsmuren i norr och öster. Nya kyrkogården har längs östra sidan en rad av tämligen unga lönnar. En ung trädrad växer även längs västra delen av den öst-västliga gångens södra sida.

Gångsystem

Alla gångar är grustäckta. Gamla kyrkogården har två gångar som leder från entréerna i norr och väster rakaste vägen till kyrkporten. Ytan framför tornet är helt grusad med en halvcirkel av kullersten vid porten. En mindre grusgång leder från norra gången till korporten. En grusträng är lagd runt hela kyrkan. Nya kyrkogården knyts samman av ett stort antal rätvinkligt utlagda grusgångar. En öst-västlig delar kyrkogården i två delar, varav den norra genomlöps av nord-sydliga grusgångar mellan gravraderna.

Gravvårdstyper

Brahekyrkogården uppvisar gravkonst från 1600-talet och framåt. Äldst är en kalkstensvård med relief av samma art som vårdarna på Kumlabys kyrkogård. Från 1800-talet finns flera fina prov på nyklassicismens handhuggna, strama kalkstensvårdar med antikiserande former. Förra sekelskiftets industrialiserade gravkonst är rikligt företrädd med resliga vårdtyper av granit, vanligen i form av bautasten eller obelisk. Polerad svart granit är det dominerande materialutförandet. Bruket av grusbäddar med stenram var vanligt bland dessa och höll i sig ända fram till och med 1950-talet. Med bestämmelser om maximihöjd på vårdar kring 1940 började status visas i bredd istället för höjd. Under efterkrigstiden blev vårdarna enklare i sina former samt mer och mer uniforma. En orsak var det begränsade utbudet av tillverkare, vilka ofta brukade samma kataloger. En annan orsak var tidens kollektivistiska samhällsanda. De yngsta vårdarna har mer individuellt präglad utformning och gärna mer naturliga former. Påtaglig är förkärleken för stenmaterial med bjärta kulörer, som labrador, vilket vid polering blir iögonenfallande.

Beskrivning av enskilda kvarter

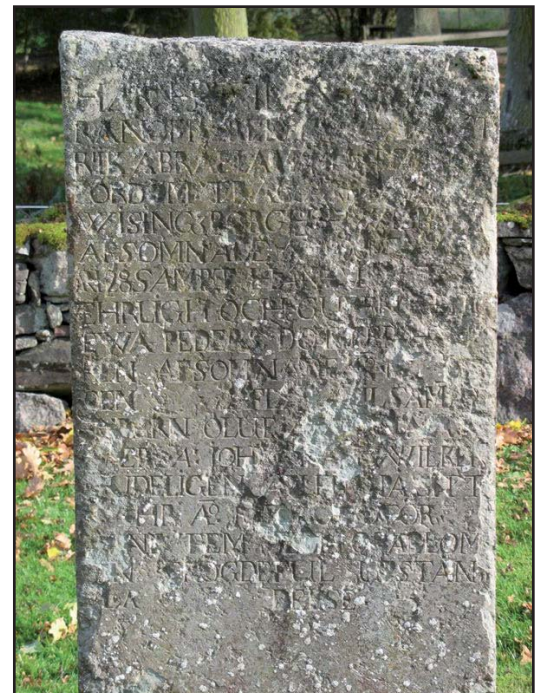
Kvarter A

Allmän karaktär

Kvarter A utgör gamla kyrkogårdens södra del. Det är en sammanhängande gräsmatta med spridda vårdar. Endast i västra hälften bildar de sammanhållna nord-sydliga rader. I östra hälften står vårdarna mycket glest och stora ytor är tomma.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet i kvarter A är rikt med stor variation i tid och form. Den äldsta vården är huggen i kalksten under 1600-talets andra hälft. Den vittrande inskriptionen förmedlar att den gravlagde hade en position på Visingsborgs slott under greve Per Brahe d.y. På baksidan är en relief av Kristi korsfästelse. Uttrycket är samma som på Kumlabyvårdarna, vilka tillskrivits Per Brahes stenhuggare Peter Ingewallsson. Av okänd ålder är en liten sandstensflis utan inskription. En handhuggen nyklassicistisk kalkstensvård är rest 1869 över en organist. Invid denna står ett kors i samma material. Två originella smidesvårdar är av en typ som bara har sin motsvarighet på Kumlaby kyrkogård. Nio vårdar från sent 1800-tal är industriellt framställda. Flertalet av dessa högresta vårdar är av polerad svart granit i obeliskform. Den största på ca två meter är rest över kronojägare Engvall och står invid västra kyrkogårdsentrén. Där finns också kvarterets enda två grusgravar som bevarats, båda från 1930 och tillhörande nämnda släkt. Dessa har låga vårdar i grå granit. I anslutning finns en häll från 1949 över prosten J M Danielsson. Från 1930-talet och fram till idag finns i kvarterets västra hälft ett tiotal låga, rektangulära vårdar av vanlig typ, de flesta i svart eller grå granit. Sju vårdar är tillkomna så sent som på 2000-talet och

1600-talsvård med koppling till Visingsborg.

Två nyklassicistiska kalkstensvårdar från 1800-talets mitt.

Originell smidesvård av lokal typ och i fonden två av gamla kyrkogårdens få grusgravar.

visar på ett förnyat brukande av kvarteret. Bland äldre vårdar finns många med titel: kronojägare, hemmansägare, kaféidkerska, prost, lantbrukare, handelsföreståndare, byggmästare, skraddaremästare, organist, kyrkvård.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter A är kyrkogårdens äldsta kvarter och har i viss utsträckning behållit en ålderdomlig prägel genom sina övervägande äldre och glest stående vårdar. I västra hälften har flera yngre vårdar av vanlig låg typ tillkommit, vilket försvagat karaktären. Det kulturhistoriska värdet är i första hand knutet till enskilda vårdar. Äldsta vården är från 1600-talet och har en koppling till Visingsborgs slott, därmed bär den vittnesbörd om en viktig epok i Visingsös historia. Dess relief är uttryck för en svunnen gravkulturs hantverksmässighet. Detta gäller även för två nyklassicistiska kalkstensvårdar och två för ön en gång typiska smidesvårdar. Det sena 1800-talets industriellt producerade vårdar är dock de som präglar intrycket genom sina resliga former. Titlar på vårdarna förmedlar kunskap om socknens sociala sammansättning i gången tid. Nytilskott i kvarteret bör betraktas restriktivt.

Tidstypisk obelisk i polerad svart granit.

Kvarter B sett från C.

Kvarter B och C

Allmän karaktär

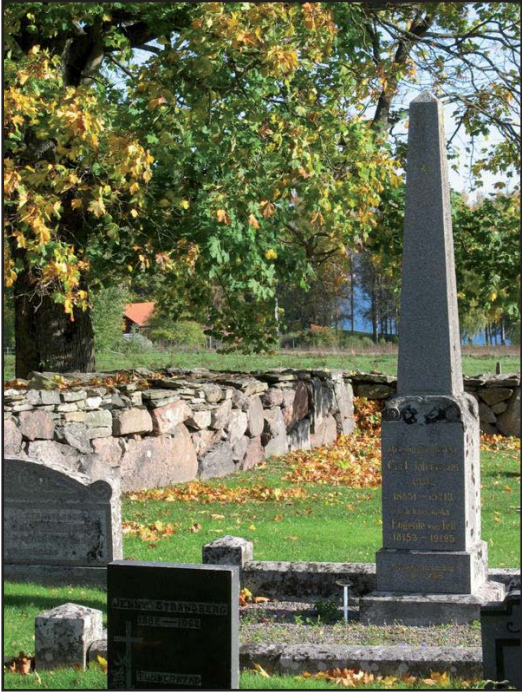
Kvarter B består av nord-sydliga gravrader norr och öster om kyrkan. Vårdarna är vända mot väster. Direkt norr om kyrkan finns inga vårdar med undantag för en vid sakristian. Kvarter C utgör en och en halv gravrad längs kyrkogårdsmuren i väster. Kvarteren består av sammanhållna gräsmattor.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet speglar hela 1800- och 1900-talen, från handhugget till maskinpolerat. De yngsta vårdarna befinner sig i sydost och utgörs av små naturligt formade stenar från 2003–05 som har urngravskaraktär. Den äldsta vården är från 1816 och rest över kontraktsposten Johannes Almquist, ”Kyrkoherde på Wisingsö i 47 år.” Den strama kalkstensvården står inom en grusbädd som hägnas av ett smidesstaket. Ytterligare fyra nyklassicistiska kalkstensvårdar finns inom kvarter B, härrörande från 1857–62. Alla är de handhuggna med typiskt antikiserande krön. Ännu en dylik vård som varit rest över kyrkoherde Ekman är idag skadad och borttagen, men bör återföras efter restaurering. I kvarter B finns två grusgravar till bevarade. Från den ena reser sig en hög obelisk från 1913 över en riksdagsman. Den andra rymmer vårdar över medlemmar av familjerna Hjertstedt och Ohlin från 1878–2002. Ett fåtal vårdar speglar det förra sekelskiftets industriellt producerade obelisker och bautastenar. Den till antalet helt dominerande vårdtypen är den låga och rektangulära som kännetecknar efterkrigstiden. De har ofta ett avskalat formspråk och är tillverkade av svart eller grå granit. Merparten är från 1950-, 60-, 70- och 80-talen. I kvarter

Kyrkoherde Johannes Almquists kalkstensvård från 1816, inhägnad av smidesstaket.

Obelisk och grusbädd med stenram från 1913. I förgrunden sentida låg vård av vanlig typ.

C finns bara denna vårdtyp. Bland framför allt de äldre vårdarna finns många titlar: konstnär, nämndeman, skeppare, med. doktor, riddare av Nordstjärneorden respektive Vasaorden, med. lic., provincialläkare, fil. kand., kyrkovärd, lantbrukare, kontraktsprost, riksdagsman, hemmansägare, köpman.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter B och C norr om kyrkan domineras av efterkrigstidens kyrkogårdsideal med låga vårdar i raka rader inom lättskött gräsmatta. Det kulturhistoriska värdet är knutet till en handfull högresta vårdar från 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Framför allt märks fem nyklassicistiska kalkstensvårdar som vittnar om hantverksmäsigheten i gravkonsten före industrialismen. En av dessa tillhör prosten Almquist och omges av en grusbädd med smidesstaket. Ytterligare två grusbäddar finns i kvarter B och speglar en tidigare vanlig gravkultur på landets kyrkogårdar, genom sin storlek har de ett karaktärsskapande värde. Vårdar med titel speglar socknens övre samhällsskikt i gången tid. Nyttillskott bör betraktas restriktivt i anslutning till kyrkan.

Kvarter D

Allmän karaktär

Kvarter D utgör gravrader längs nya kyrkogårdens sidor. Kvarteret är ett typiskt köpegravskvarter med många familjegravar.

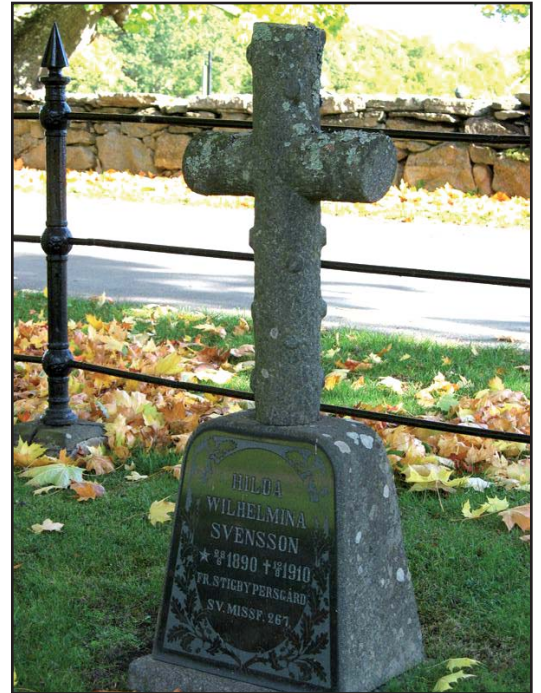
Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet präglas helt av köpegravar från 1800-talets slut och 1900-talets förra hälft. Endast enstaka vårdar är senare. De äldre är högresta obelisker och bautastenar i huvudsakligen polerad svart granit medan de yngre är utformade som låga gavlar till sten-

ramar eller har den rektangulära form som blev vanlig kring 1940 och dikterades av bestämmelser om maxhöjd. Bland de yngre är opolerad grå granit något vanligare. Nästan alla gravarna har haft grusbädd, idag kvarstår bara åtta, varav en med häckomgärdning. Några vårdar är mer ovanliga, exempelvis ett marmorkors och den 1700-talsinspirerade kalkstensvården från 1929 över en lärarinna med änglahuvud i relief. Titlar är vanligt förekommande, utan jämförelse vanligast är hemmansägare, därutöver finns: barnmorska, lärarinna, kyrkoväktare, nämndeman, handlande, civilingenjör, häradsdomare, doktor, kyrkvärd, trotjänarinna, kronolänsman, jägmästare, riddare av Vasaorden, sjökaptän. Fem vårdar bär referens till Svenska missionsförbundets sångbok (Sv. Mfb.) och är tydliga tecken på frikyrklighet.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter D är ett utpräglat köpegravskvarter från förra sekelskiftet med typiskt välexponerat läge längs kyrkogårdens sidor. Denna karaktär kvarstår trots en omfattande borttagning av grusbäddar. Det kulturhistoriska värdet är knutet till det sammanhållna vårdbeståndet från 1900-talets första decennier. Detta speglar den tidens individualistiska gravkultur och besitter i några fall rent konstnärliga kvaliteter. De få bevarade grusbäddarna är vittnesbörd om kyrkogårdens ursprungliga karaktär. Vårdar med titlar är värdefulla genom det de berättar om socknens sociala sammansättning och näringar i gången tid.

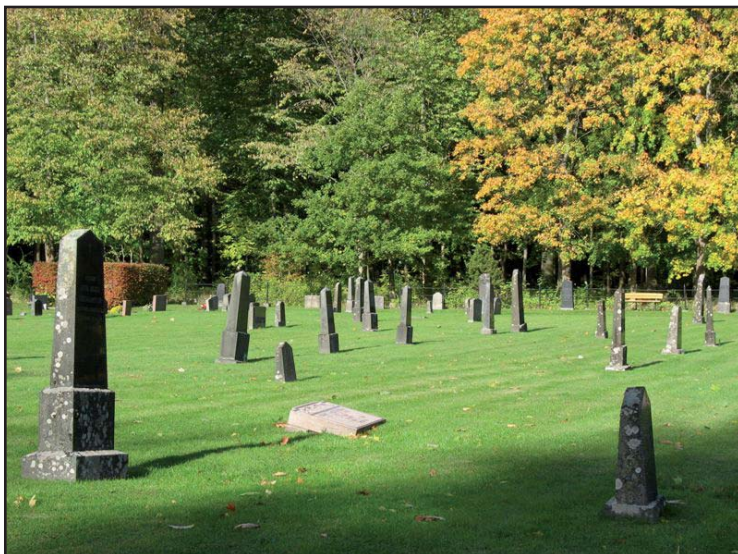

En något ovanlig vård med referens till Svenska missionsförbundets sångbok.

Kyrkogårdens enda häckinramade grav. Till höger en vård i polerad svart granit av vanlig typ med vinkelbrutet krön.

Allmänna linjen med glest stående vårdar. Många hade inte råd med en stenvård utan fick nöja sig med en förgänglig trävård eller bara en jordhög.

Kvarter E och F

Allmän karaktär

Kvarter E och F med sina glest stående vårdar i gräsmatta upptar nya kyrkogårdens östra hälft. E i söder utgörs av barngravar och F i norr av allmänna linjen. Vårdarna är placerade i nord-sydliga rader, vända mot öster. Kvarter E:s västra hälft är outnyttjad och planerad att brukas som urnlund.

Gravvårdstyper

Inom E finns nästan uteslutande små liggande hällar av svart eller grå granit. Vårdarna härrör från 1911 till 2003 med tyngdpunkt på 1900-talets förra hälft. Alla är de lagda över barngravar. Kvarter F uppvisar i sin östra hälft rader med glest stående vårdar, varav de flesta är ganska högresta och endast ett fåtal har den låga profil som vanligen förknippas med allmänna linjen. I väster har kvarteret tagits i anspråk för rader av nya gravvårdar från 1960- till 90-talet. Vårdbeståndet i allmänna linjen spänner från 1893 till 1936 med endast små brott i kronologin. Flertalet är av svart granit. Ett unikum är en vittrad trävård, den enda som bevarats av åtminstone sju trävårdar på denna kyrkogård (som dokumenterades 1988). Ursprungligen har antalet sannolikt varit ännu större, liksom på flera andra kyrkogårdar i länet. Idag är trävårdarna i allmänna linjen en i princip försvunnen företeelse. De enda titlar som förekommer i vårdbeståndet är hemmansägare, lantbrukare och snickare. Det är relativt vanligt med referenser till Svenska missionsförbundets sångbok, åtta stycken. En referens till "Harpoljud" är ovanlig och får likaså ses som ett tecken på frikyrklighet.

Kyrkogårdens enda bevarade trävård står i allmänna linjen.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter E är ett renodlat barngravkvarter med enhetliga små liggande hällar, vilket är ganska ovanligt i länet. Kvarterets västra hälft är ännu outnyttjad. Kvarter F har i hög grad bevarat sin karaktär av allmän linje med glest stående vårdar från 1893–1936, endast i väster har kronologin rubbats genom nya gravrader. Allmänna linjen ger en bild av den lilla människan i samhället, en bild som ofta raderats bort från länets kyrkogårdar; därför har kvarteret som helhet ett högt kulturhistoriskt värde. Det är av vikt att de äldre vårdarna bevaras på plats. Nytilskott bör betraktas restriktivt.

Kvarter E med barngravar, mest små liggande hällar.

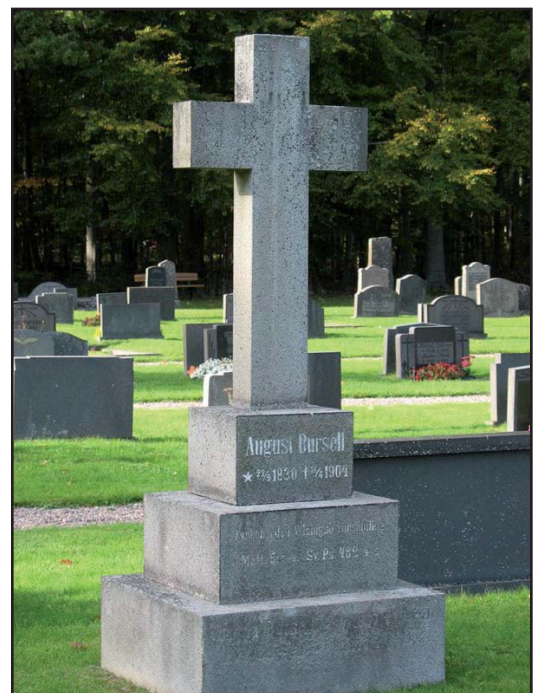
Kvarter G

Allmän karaktär

Kvarter G utgör nord-sydliga, dubbla gravrader som åtskiljs av grusgångar.

Gravvårdstyper

Gravvårdsbeståndet spänner från 1919 till 1996. Gravvårdarna står kronologiskt med de äldsta i väster. Bland de äldsta vårdarna finns ett antal som är påkostade, med reslig profil, bl.a. två stycken med karaktäristiska jugendrosor. Från 1930-talet rör det sig uteslutande om en låg och rektangulär profil, först vanligen i svart granit, senare i grå. Ursprungligen försågs alla gravar, ännu på 1950-talet, med grusbädd och stenram. Idag kvarstår bara sju grusgravar, från 1938–55. En solitär bland de yngsta vårdarna är ett stort granitkors på sockel från 1904 över kyrkoherde August Bursell. Titlar är sparsamt förekommande inom kvarteret och finns nästan bara på äldre vårdar: hemmansägare, murare, sjökaptan, kantor, smedmästare, brevbärare, lantbrukare, lärarinna, folkskollärare, barnmorska, ingenjör, sjöingenjör, sjömaskinist, kyrkväktare, flygledare, skräddare. Bara en vård bär referens till Svenska missionsförbundets sångbok.

Kyrkoherde Bursells storskaliga granitkors är en solitär i kvarteret.

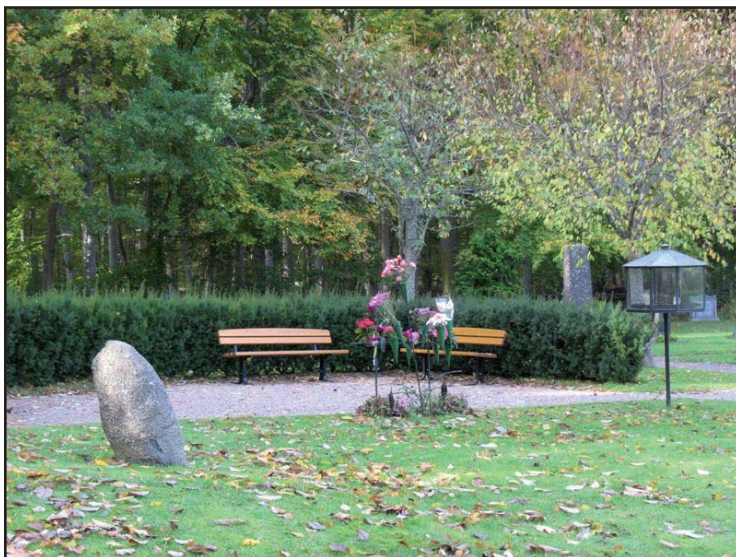
Tidstypisk låg vård från 1948 i opolerad grå granit med klassiserande drag, rest över en sjökapt.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Kvarter G speglar gravvårdarnas förändring under 1900-talet från statusladdade obelisker och bautastenar till låga och enkla vårdar som betonar kollektivet framför individen. Den senaste vårdtypen dominerar helt kvarteret och är en vanlig syn på svenska kyrkogårdar. Det kulturhistoriska värdet är kopplat till enskilda äldre vårdar och vårdar med titel.

Minneslund

Minneslundan från 1992 utgörs av en gräsmatta med uppställningsplats för blommor och ljus med bärare i smide och glas. På en natursten sitter en kopparplåt från kyrkans tak med ett bibelord. Väster om gräsmattan är en grusad yta med parkbänk, omsluten på tre sidor av en idegranshäck.

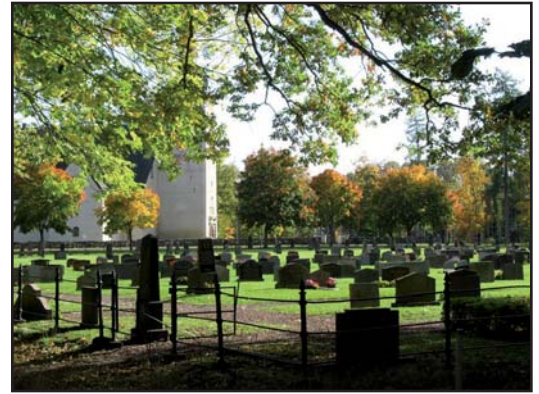

Kulturhistorisk bedömning av kyrkogården som helhet

Brahekyrkogården, ursprungligen Ströja kyrkogård, har rötter i 1000-talet. Detta indikeras av fragment från ett förromanskt gravmonument, en s.k. Eskilstunakista. Därmed är kyrkogården äldre än den romanska sockenkyrkan. Nya arkeologiska rön visar på att platsen har ett förflutet som stormannasäte under yngre järnålder. Visingsö spelade en central roll i Götaland även under tidig medeltid som kungasäte och under stormaktstiden som mittpunkt i Braheättens grevskap. Hela ön är klassad som riksintresse för kulturmiljövården. Den sammanhållna kyrkomiljön kring den av grevarna på 1600-talet omgestaltade kyrkan uppvisar såväl f.d. sockenstuga som kyrk stall och murat arkiv. Ett välanpassat bårhus från 1947 är ritat av kyrkans restaurator, stadsarkitekt Göran Pauli. Stämningsskapande värden tillförs av gamla ädelträd som lönn och ek. Kyrkogården består av två delar, en ursprunglig kring kyrkan och en ny från sent 1800-tal väster därom med en väg emellan. Gamla kyrkogården omges av kallmurar med putsade grindstolpar av ovanlig åttkantig form. Ett par grusgångar leder fram till kyrkans portar. Nya kyrkogården omges av ett ursprungligt gjutjärnsstaket från Åminne bruk. Längs vägen växer en rad av lönnar. Systemet av rätvinkliga grusgångar är bevarat intakt.

Brahekyrkan ligger mitt på gamla kyrkogården och delar dess rektangulära form i två delar, en sydlig och en nordlig. Det södra kvarteret (A) har kvar en något ålderdomlig karaktär genom sitt bestånd av sekelgamlas, i gräsmattan glest stående vårdar. Endast i väster finns en sammanhållen struktur av gravrader med huvudsakligen yngre vårdar. Norra kvarteren (B och C) domineras av efterkrigstidens låga vårdar i raka rader. En handfull högresta äldre vårdar ger dock ett historiskt djup. I kvarter A finns kyrkogårdens äldsta vård, huggen i kalksten vid 1600-talets slut över någon med ställning på Visingsborgs slott, den enda vårdens med koppling till grevskapet på kyrkogården. Två originella smidesvårdar är av en typ som troligen varit kännetecknande för ön. Tillsammans med sju nyklassicistiska kalkstensvårdar (fem i B) representerar de den hantverksmässiga gravkonsten före industrialismen. Den ena av dessa är en kyrkoherdegrav med grusbädd och smidesstaket. Ytterligare fyra grusbäddar finns på gamla kyrkogården och har ett karaktärsskapande värde.

Nya kyrkogården har en strikt uppbyggnad som kontrasterar mot den gamla. Den ursprungliga indelningen med enskilda och allmänna gravar är ännu klart avläsbar, men karaktären har försvagats till följd av efterkrigstidens avlägsnande av flertalet grusbäddar till förmån för lättskötta gräsytor. Endast 15 grusbäddar finns bevarade

och vittnar om en gången tids kyrkogårdsideal. Längs kyrkogårdens sidor är köpegravarna på sedvanligt vis exponerade. Det rör sig nästan uteslutande om vårdar från 1900-talets förra hälft, varav flera är påkostade. Kyrkogårdens östra hälft upptas av en tämligen sammanhållen allmän linje från 1893–1936 med glest stående vårdar samt ett endast till hälften nyttjat kvarter med barngravar i form av små liggande hällar. Den allmänna linjen har naggats i västra delen av nya gravrader, men kvarstår i övrigt intakt, vilket idag är ovanligt på länets kyrkogårdar. En bevarad allmän linje speglar den lilla människan i samhället till skillnad från de stora monumenten. En vittrad trävård står ännu kvar i linjen och utgör idag den enda överlevande spillran av ett tidigare förhärskande gravskick. Kyrkogårdens nordvästra hälft domineras av mellan- och efterkrigstidens låga, enhetliga gravvårdar som står för det kollektivt färgade ideal som kan betraktas på de flesta av landets kyrkogårdar. I kyrkogårdens sydvästra hörn står en klockstapel från 1600-talet och invid denna är en häckinramad minneslund från 1992 som representerar vår samtids nya gravseder.

Brahekyrkogårdens kulturhistoriska värden är kopplade till sammanhållna områden som gamla kyrkogårdens ålderdomliga södra kvarter, nya kyrkogårdens allmänna linje och köpegravskvarter samt till enskilda äldre vårdar och vårdar med titel.

Kyrkogårdar rymmer information om personer, gårdsnamn och försvunna yrken. Vårdar med titel ger en bild av socknens sociala sammansättning och näringsfång i gången tid. Flera titlar har maritim anknytning och speglar Vättersjöfarten. Ett tiotal vårdar med referens till Svenska missionsförbundets sångbok vittnar om en stark frikyrklighet under 1900-talets förra hälft. På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Brahekyrkogården ingår i en sammanhållen kyrkomiljö med platskontinuitet från förkristen tid. Vid grävningarna på gamla kyrkogården kan fornlämningar komma att beröras.
- Brahekyrkogården ingår i ett område klassat som riksintresse för kulturmiljövården.
- Kallmurar, grindstolpar, gjutjärnsstaket, grusgångar och trädrader är väsentliga delar av kyrkogårdens gestaltning.
- Vårdar äldre än 1940 eller med titel bör bevaras på plats liksom grusbäddar och inhägnader. Vårdar äldre än 1850, samt i smide och trä, skall finnas med på kyrkans inventarieförteckning.
- Nyttillskott bör betraktas restriktivt i gamla kyrkogårdens

södra kvarter och i närheten av kyrkan. Detta gäller även för allmänna linjen på nya kyrkogården.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Växjö stifts frågelista om kyrkogårdar 1949.

Tryckta källor

Jönköpings kommun. Landsbygden. Kulturhistorisk utredning. Jönköpings läns museum 1988.

Lundberg, Erik; Nisser, Wilhelm. Visingsö. Stockholm 1953.

Nisser, Wilhelm. Konst och hantverk i Visingsborgs grevskap på Per Brahe d. y:s tid I–II. Stockholm 1931.

Rogberg, Samuel. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län III. Uddevalla 1956.

Wienberg, Jes. Visingsö, Sverkersätten och kyrkorna. Visingsöartiklar. Jönköpings läns museum 2000.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05

Beställare: Växjö stift

Fastighetsägare: Gränna kyrkliga samfällighet

Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson

Foto: Robin Gullbrandsson

Län: Jönköpings län

Kommun: Jönköpings kommun

Socken: Visingsö socken

Fastighetsbeteckning: Brahekyrkan 1:1 och 2:2

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Visingsö 7E 7c 1993

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv